

Pavel Cmorej: *Analytické filozofické skúmania*

Filozofický ústav SAV, Bratislava 2009, 228 s.

Doyen i koryfej slovenských logikov i analytických filozofov predkladá čitateľovi v tejto knihe súbor analytických štúdií, ktoré sa zaoberajú vybranými problémami filozofie jazyka, sémantiky a filozofickej logiky. Je to presne ten terén, na ktorom sa v ostatných rokoch Pavel Cmorej najradšej pohybuje.

Kniha s výnimkou poslednej state obsahuje zväčša len mierne upravené články, ktoré už boli publikované v *Organone F* alebo v nejakom zborníku. Kniha však nie je cenná len tým, že má čitateľ k dispozícii v jednom zväzku vedľa seba tieto state. Cenná je aj tým, že pozornejší čitateľ môže identifikovať aj formovanie názorov autora, ich prehlbovanie, kryštalizáciu, dopracovávanie či systematizovanie, pretože témy niektorých statí sa v niečom prekrývajú alebo na seba nadväzujú, hoci nie sú usporiadané presne chronologicky. V neposlednom rade je cenná aj tým, že autor najmä prostredníctvom doplnených poznámok upozorňuje čitateľa na prepojenia tém a rozoberaných problémov v týchto článkoch. Škoda, že kniha neobsahuje vecný register, čitateľovi by určite mohol ešte viac pomôcť pri mapovaní všetkých autorových analýz toho ktorého problému v rozličných častiach knihy. Na druhej strane je pravdou, že názvy statí a ich častí sú dostatočne návodné, takže čitateľ sa môže podľa nich orientovať.

Kniha má dve časti. V prvej časti s názvom **Jazyk, jazykové výrazy a ideálne entity** sú state o pojme jazykový výraz, o ideálnom vzore jazykového výrazu, o význame jazykového výrazu a o chápaní paradoxov, antinómií a ideálnych entít. V druhej časti s názvom **Referencia, identifikácia a predikácia** sa autor zameriava najmä na pojmy referencie, denotácie, intencionálnej referencie, identifikácie, holého individua a predikácie.

V prvej stati *O utváraní ideálnych vzorov jazykových výrazov* skúma vzťah medzi fyzickými jazykovými výrazmi a ich ideálnymi vzormi. V reakcii na článok M. Zouhara o tejto problematike trpezlivo a presvedčivo argumentuje v prospech existencie zložených ideálnych znakov a aj v prospech potreby či oprávnenosti formačných pravidiel jazyka. Opiera sa aj o intuíciu spojenú s otázkami typu „Koľko jednoduchých výrokov sa vyskytuje vo vete „Ak 2 je menšie ako 3, tak 2 je menšie ako 3?““. Ak sa výrokom rozumie fyzický výraz, tak odpoveďou bude „dva“. Intuitívnejšia je však odpoveď, že v tejto vete sú dva výskyty jedného výroku. Na otázku „Koľko viet možno zostaviť z troch slov slovenského jazyka?“ odporca zložených ideálnych výrazov by bol nútený k spočítavaniu fyzických trojslovných viet, k výsledku ktorého sa asi ani nedá presne dostať, a aj ak áno, je nezaujímavý. V prípade akceptovania ideálnych zložených znakov je cesta k odpovedi schodná.

V druhom článku *Používanie, spôsob používania a význam jazykových výrazov* skúma použitie, používanie jazykových výrazov a analyzuje dôsledky stotožnenia významu výrazu s jeho používaním, ktoré sú v zásade neprijateľné. V tretej stati *Semivýrazy a výrazy* navrhuje systematické odlíšenie jazykových výrazov od čírych nositeľov ich významov, navrhuje originálnu terminológiu a demonštruje najdôležitejšie dôsledky tohto rozlíšenia. Štvrtý článok *Prirodzený, bežný či obyčajný jazyk?* má sčasti povahu blízku terminologickej analýze a zaoberá sa pojmom prirodzený jazyk a jeho vzťahom k pojmu bežný či obyčajný jazyk. Piata stať *Protirečenia, antinómie a paradoxy* navrhuje zdôvodnené spresnenie pojmov protirečenia, antinómie a paradoxu.

V poslednom článku prvej časti *Popperov svet 3* predkladá prenikavú kritickú analýzu pojmu Popperov svet 3. Je to výsledok už tradične podrobného, presného a kritického zmapovania toho, čo o svete 3 Popper napísal. Cmorej prelúskal asi všetky dôležité diela, v ktorých sa Popper o tomto pojme vyjadril. Čitateľovi priam v kocke predkladá najprv všetky relevantné charakteristiky Popperových svetov 1 a 2, bez ktorých nemôžeme pochopiť pojem sveta 3, pretože práve svet 3 je výtvarom sveta 2 (s. 100). Jedna z mnohých charakteristík sveta 1: „Je to fyzický svet, fyzický kozmos“ (s. 98), pričom autor ostatné charakteristiky považuj skôr za dopĺňajúce sa ako vylučujúce sa. Svet 2: „svet psychických pochodov v ľudskom vedomí... svet subjektívnych skúseností“ (s. 98). Podľa autora však s týmto pojmom sú spojené vážne problémy, ktorých sa Popper ani nedotkol: svet 2 je iba jeden, a psychických svetov je aspoň toľko, koľko je žijúcich ľudí; nie je jasné, či doň patria len zážitky a psychické dispozície žijúcich ľudí, a to iba práve prebiehajúce duševné pochody. Autor zdôvodňuje svoju kritiku a uzatvára to vcelku veľmi zhovievavou domnienkou, že „Popperovmu chápaniu sveta 2 nechýba len ním zatracovaná precíznosť, ale aj jasnosť“ (s. 101). Zamýšľaný zmysel tohto hodnotenia zrejme správnejšie vystihuje formulácia: „Popperovmu chápaniu sveta 2 **chýba nielen** ním zatracovaná precíznosť, ale aj jasnosť“. Podobnú štruktúru má aj druhá veta druhého odseku tejto recenzie, tá sa mi zdá korektná, pretože negátor stojí samostatne, nie je vyjadrený zápornou predponou pri slovese. Jednoducho s negáciou bývajú v slovanských jazykoch – a nielen v nich – problémy. Možno by sa malo s tým systémovo čosi robiť. S pojmom svet 3 sú spojené ešte väčšie problémy – autor uvádza akési zhrnutie a jednu z mnohých nerovnocenných charakteristík sveta 3: „svet objektívnych výtvarov ľudského ducha, teda svet, ktorý antropológovia nazývajú **kultúrou**“ (s. 101). Ďalej uvádza rozlíšenie pojmu svet 3 v užšom zmysle („duchovné výtvary, ktoré nepatria ani svetu 1 ani svetu 2) od sveta 3 v širšom zmysle, do ktorého patria aj materiálne výtvary ľudského ducha (pracovné nástroje, stavby, sochy). V ústretovej explikácii pojmu sveta 3 navrhuje autor zvlášť pracovať s pojmom svet 3*, ktorého jedna z mnohých Popperových charakteristík je „svet

aktuálnych a potenciálnych teórií“. Svet 3 považuje autor za „bizarný útvar“ (s. 105) a uvádza viacero zdôvodnených výhrad, a okrem jeho nepochybnnej podnetnosti (najmä jeho časti 3*) upozorňuje na mnohé s ním spojené protirečenia. Autor považuje za omyl zaradenie hmotných výtvorov človeka do sveta 3 a za diskutabilné považuje Popperovo presvedčenie o kauzálnom pôsobení entít sveta 3* na svet 2.

Druhú časť knihy otvára stať s názvom *K povahe intencionálnej referencie*. Cmorej navrhuje rozlíšiť dva pojmy referencie – 1. vzťah medzi jazykovým výrazom a objektom, na ktorý sa výraz vzťahuje; 2. vzťah medzi človekom, jazykovým výrazom a predmetom, na ktorý človek pomocou tohto výrazu odkazuje, poukazuje alebo ktorý vyčleňuje (s. 111). Upozorňuje, že tieto vzťahy závisia od stavu vecí, času a rozličných pragmatických faktorov. S prvým pojmom navrhuje spájať termín „**výrazová referencia**“ (zaviedol Zouhar) a „výrazový referent“. **Intencionálnou referenciou** rozumie „vzťah, v ktorom používateľ jazyka referuje pomocou nejakého výrazu na predmet, o ktorom si myslí, že je referentom tohto výrazu“ (*ibid.*). Zdôrazňuje, že intencionálny referent nemusí byť totožný s výrazovým referentom v prípade mylnej domnienky. Ak sú totožné, hovorí o *výrazovo adekvátnej intencionálnej referencii*, ak nie sú, tak o *výrazovo neadekvátnej intencionálnej referencii*. Ďalej analyzuje dôsledky tzv. *atributívnej intencionálnej deskriptívnej referencie*, ktorú zaviedol Zouhar inšpirovaný Donnellanom. Ide o použitie deskriptívnej referencie, pri ktorej hovorca použitím deskripcie referuje na ľubovoľné individuum, ktoré spĺňa deskriptívnu podmienku, ale hovorca ho nepozná. Dômyselnou a presvedčivou argumentáciou prichádza k záveru, že predmetom intencionálnych aktov, ktoré vykonávame pomocou deskripcií a mien, ktorých referenty nepoznáme, resp. spoznať a identifikovať nemôžeme, nie sú ich referenty, ale nanajvýš významy týchto výrazov (s. 122).

V kapitole s názvom *Vlastné mená a aposteriornosť výrokov o identite* rieši epistemologický problém, či možno a priori určiť pravdivosťnú hodnotu výrokov tvaru $m = n$, kde m a n sú vlastné mená toho istého individua. Na záver kladie otázku, „či význam vlastného mena spočíva v čírej referencii na určité individuum očistenej od konotačných prímiesí, alebo v označovaní individua s istými empirickými vlastnosťami, ktoré sú – aspoň do určitej miery – určené okolnosťami jeho krstu alebo osvojovania jeho mena“ (s. 140). Kladná odpoveď na prvú otázku by podľa autora znamenala to, že význam vlastného mena budeme poznať iba do určitej miery a bez empirie nebudeme vedieť, či dané individuum je referentom tohto mena. Druhá alternatíva je zas značným odklonom od tradície Kripkeho i Milla.

V stati *Holé individua a predikácia* explikuje rozličné chápania holých individuí a dokazuje, že takéto individua neexistujú. Demonštruje aj dôsledky tohto záveru pre predikáciu. Okrem iného si pomáha rozlíšením medzi *upie-*

raním vlastností a *abstrahovaním* od vlastností. Za nádejnú považuje koncepciu, podľa ktorej sa intuitívny pojem holého individua explikuje ako abstraktná entita, čo by už nebola koncepcia entít typu ι , ale teória istých pojmov (s. 169). Rád podotýkam, že inšpirovaný aj Cmorejovými úvahami o dvoch druhoch individuí ešte z jeho článku *Esencializmus versus antiesencializmus* z r. 1988 som rozpracoval v knihe *Stoická sémantika a logika z pohľadu intenzionálnej logiky* (2000) explikáciu individuí ako abstraktných entít odlišných od materiálnych jednotlivín. To sa v základe zhoduje s Cmorejovým návrhom, hoci sú tam aj odlišnosti.

V predposlednej kapitole s názvom *K pojmom identifikácie* rozoberá a vysvetľuje rôzne významy slova „identifikácia“ a obhajuje názor, že niečo identifikovať znamená v prípade deskripcií a vlastných mien to isté ako na niečo referovať.

Posledná kapitola *Identifikačný potenciál empirických deskripcií* je publikovaná prvý raz a autor v nej skúma hranice a možnosti uplatnenia empirických deskripcií v deskriptívnej identifikácii. Podkladom k rozlíšeniu pojmov identifikácie mu slúžia dva veľmi odlišné pojmy referencie – v zmysle Tichého referencie ako rýdzo sémantického vzťahu oproti referencii ako empirického vzťahu (napr. u Koťátka). Na to, aby sa tieto pojmy neplietli a nevznikali nedorozumenia, navrhuje na označenie Tichého referencie používať termín „denotácia“ (ktorý zaviedol v tomto význame Tichý a ktorý je zase v rozpore s fregeovskou tradíciou, ako ju rozvíjal napr. A. Church, ale nejaké „bezbolestné“ riešenie asi nie je, hoci bolo predložených už niekoľko iných návrhov) a pre empirickú referenciu používať jednoduchý termín „referencia“. Ďalej navrhuje presnejšie odlišovať poznanie *predmetu, aký objekt*, od *poznania, ktorý objekt je referentom deskripcie*. Na záver zdôrazňuje, „obmedzenia, ktoré kladú na deskriptívnu identifikáciu logicko-sémantické vlastnosti empirických deskripcií... by mala aj pragmaticky orientovaná teória identifikácie rešpektovať (s. 223).

Jednotiacim prvkom pre celú knihu je autorova metóda a štýl: takmer vždy je to postupné a korektné vyvodzovanie záverov z predpokladov, ktoré sú buď intuitívne, alebo všeobecne akceptované, alebo sú prijaté názorovými oponentmi, pričom stanoviská podrobujú neúprosnej kritike s vyvodzovaním aj neželaných či absurdných záverov s poukazom na pochybnosť niektorého predpokladu či východiska názorového oponenta. Jeho kritika je vždy úprimná a niekedy až horlivo hľadá pre zdanlivo opačné názory čo najústretovejšiu explikáciu. Výkladové pasáže, v ktorých autor systematizuje poznatky, pôsobia prehľadne, zrozumiteľne, hoci už nemajú to čaro napätia z kritických pasáží. Veľmi priliehavo dopĺňa autor explikácie pojmov vhodne zvolenými príkladmi a neobyčajne osviežujúco pôsobia aj niektoré originálne porovnania.

Rozhodne kritizuje vždy a všade, kde to považuje za dôležité, v tom je dôsledný a neúprosný, ale vždy sa snaží o kritiku objektívnu a treba dodať, že to robí s jemu vlastnou noblesou a primeraným nadhľadom, bez akéhokoľvek blškárstva či prehnaneho pedantstva. Je však pravdou, že na presnosti si vždy zakladal – a logika svojou povahou k tomu skúmateľov vedie – čo dosvedčuje aj fakt, že autorovi tejto recenzie daroval exemplár tejto knihy s ručne vpísanými drobnými opravami. Jednu jeho opravu uvediem: na s. 146 v definícii (8) má podľa autora v poslednej vete v definiense *rýdzo kontingentnej vlastnosti* namiesto „má aspoň dva rôzne rozsahy“ má byť text „je kontingentná“. Ak by text knihy korigoval jazykový redaktor, určite by na nejaké čiarky či drobné zmeny prišlo (napr. namiesto „priestoročasový“ by malo byť „časopriestorový“), ale z vecného hľadiska som nenašiel žiadnu závažnejšiu chybu. Na s. 140 v zozname literatúry chýba pod (9) názov Tichého článku.

Knihu odporúčam všetkým záujemcom o logickú sémantiku, filozofiu jazyka a analytickú filozofiu, či už z radov študentov alebo akademikov.

František Gahér

Marián Zouhar: *Teória kvantifikácie a extenzionálna sémantika prirodzeného jazyka*

Filozofický ústav SAV, Bratislava 2009, 167 s.

Všetko o extenzionálnej teórii kvantifikácie v prirodzenom jazyku – asi takto by sme mohli parafrázovať titul knihy od Mariána Zouhara. Nebudem analyzovať význam výrazu *všetko* z nášho podtitulu v duchu modelov a vysvetlení, ktoré rozoberá a predkladá slovenskému čitateľovi táto kniha. Autor skúma z pohľadu sémantiky tzv. kvantifikačné výrazy prirodzeného jazyka ako *všetci, každý, niektorý, aspoň jeden, práve jeden, práve dvaja, najviac dvaja* či *väčšina, zopár, veľa* a pod. Tieto výrazy z lingvistického hľadiska netvorí homogénnu skupinu. Z pohľadu logiky sa však dajú skúmať akoby jednotným spôsobom a toto skúmanie môže byť inšpiratívne aj pre lingvistov.

Knihu, ako hovorí sám autor v predslove, pozostáva z niektorých kapitol, ktoré vyšli pôvodne v *Organone F* ako prehľadové štúdie (v rokoch 2006 až 2008). Do knihy autor text inak usporiadal, doplnil, opravil a niektoré filozofické polemiky o sémantike deskripcií a demonstratívnych výrazov vypustil. Ťažisko práce spočíva vo **formálno-sémantickom** vysvetlení **problematiky kvantifikácie v prirodzenom jazyku**.

Autor jasne deklaruje povahu prezentovanej teórie kvantifikácie – jej výlučnú extenzionálnosť, čo z istého hľadiska môže byť považované za pred-